

Virág Teréz Traumakutató Csoport

A holokausztt nemzedékei *Traumatiszált generációk az interperszonális, szociális és kulturális* *térben*

Online konferencia
2021. április 15.

Bakó Tihamér és Zana Katalin: A transzgenerációs atmoszféra: a kollektív társadalmi traumák átörökítésének mélylélektani modellje, terápiás megfontolások

Egy traumatikus esemény emléke, lelki öröksége generációkon keresztül tovább adódik akkor is, ha nincsenek verbális emlékek, ha a leszármazottak elől elhallgatták, eltitkolták a történeteket. Az általunk kidolgozott új mélylélektani modell, az ún. transzgenerációs atmoszféra arra keresi a választ, hogy az egyén számára feldolgozhatatlan trauma lélektani hatásai miként örökítődnek generációkon át.

Elméletünket a kollektív társadalmi traumák lélektani hatásainak megértésére dolgoztuk ki, amikor a traumatizáltak csoportosan élik át azt, hogy a környezet közömbös, nem akar hallani az őket ért bántalomról, sőt extrém esetben támogatja a bántalmazást, a népiirtást.

Az emberi közösségből való részleges vagy teljes kirekesztődés feldolgozhatatlan trauma, amely később generációkat kísért és kísért. A tabuvá vált, narratívából kiszorult emlékek továbbadódnak, de sokszor szimbolizálatlan formában. Amikor hiányzik a verbális emlékezés, és nincsenek, legalábbis szimbolizált szinten emlékek, az élmények a narratívából kiszorulva más csatornákon adódnak tovább, és a transzgenerációs atmoszféra válhat az élményátadás meghatározó formájává.

Előadásunkban szó lesz a súlyos trauma lélektani hatásairól; arról, hogy mennyiben más a társadalmi szintű trauma lélektani hatása; milyen tényezők játszanak szerepet a trauma transzgenerációssá válásában; miként történik a transzgenerációs élmények továbbadása a generációkon át; miként jelenik meg a kollektív társadalmi trauma lelki öröksége a következő generációkban; és milyen módosított terápiás megközelítéssel lehet hatékonyabban kezelni.

Pető Katalin: Az eltagadott múlt átörökítése

Súlyos, emberek okozta traumák túlélői – saját személyiségjegyeik, családtörténetük vagy az újratraumatiszáló társadalmi köze következményeként – gyakran úgy próbálnak szabadulni az átélt borzalmak emlékeitől vagy a trauma megismétlődésétől, hogy azokról senkivel nem beszélnek. Ennek következményeként elfelejtik, elfojtják, pszichológiai értelemben tagadják a megtörténeteket. A holokausztt túlélői esetében ennek okaival, pszichológiai következményeivel az elmúlt évtizedekben mind külföldön, mint nálunk számos vizsgálat foglalkozott. Munkájuk úttörő jellege miatt ki kell emelnem Virág Teréz és Erős Ferenc nevét. Előadásomban a kérdést, a

konferencia interdiszciplinaritása jegyében, saját szakmám, a pszichoanalízis oldaláról közelítem meg. Előadásomban az említett hallgatásnak, a titoknak: a holokauszt trauma tudattalan átörökítésének, a második és harmadik generációban tapasztalható következményeiről fogok beszélni. Klinikai példán, egy álomrészleten, illetve Martin Miller anyjáról, Alice Millerről szóló könyvének részletein keresztül mutatom be, hogyan beszél helyettünk az, ami azért nem mondható el, mert magunk sem tudunk róla.

Vajda Júlia: Hetedízigen

Valamikor a nyolcvanas évek elején elkerültem Virág Terihez a lakására egy – nevezzük így – magánszemináriumra. A soá (akkor ezt a szót talán még nem is ismertem) trauma generációk közötti átöröklődéséről esett szó. Vagy legalábbis arról is. Azt hiszem, itt ismertem meg Erős Ferit is. Mély nyomot hagyott bennem az, ahogy Teri azt fejtegette, hogy a traumát – ahogy a Tórában is meg van írva – hetedízigen, azaz harmad- és negyedízigen – is hordozzuk. S bár a tórai szöveg azt mondja, hogy „Megbüntetem az atyák vétkeit fiaikon, harmad- és negyedízigen”, Terinek igaza volt, nem csak a vétkesek között adódik át generációról generációra a soá terhe, de – és ez az, amivel igazából ő is foglalkozott, meg ami kezdetben engem is foglalkoztatott a témában – az áldozatok között is.

Előadásomban egy ilyen esetet fogok bemutatni, Beáét, aki, bár maga unokája annak, akit a soában üldöztek, maga is traumatizált. S minthogy mostanra már nagy eséllyel neki is van gyereke, felmerül a kérdés, hogy mit hordoz ő ebből a traumából – de ez az, amire, nem követvén őt a vele több, mint tíz éve készült interjú után, sajnos nem tudok felelni.

Kovács Éva: Az anonimizálás csapdái traumatizált életutak feldolgozásánál – Visszatekintés egy régi kutatásra

Vajda Júliával közösen a rendszerváltást követő években interjúkat kutatást végeztünk a budapesti zsidó iskolákban. Akkoriban sajátítottuk el a narratív élettörténeti interjú módszer alapjait. A kutatás minden lépésénél igyekeztünk feltenni azokat a kutatásetikai kérdéseket, amelyek akkoriban még talán szokatlanok voltak a szociológiai kutatásokban. Így például nem „rohantuk le” frontálisan az iskolákat, hanem személyes levélben – az iskolavezetés segítségével – szólítottunk meg minden egyes szülőt és kértük, hogy válaszlevélben erősítse meg, hogy kíván-e velünk beszélgetni. Szintén ügyeltünk arra, hogy ne olyan terekben interjúzzunk, amelyek megzavarhatják a rólunk alkotott előzetes elvárásokat, ezért igyekeztünk a családokat otthonukban felkeresni. Szintén kutatásetikai kérdésként kezeltük, hogy a kamasz gyerekeket miképp szólíthatjuk meg – a velük készített beszélgetéshez külön módszertant dolgozunk ki.

A kutatás lezárulásakor egy újabb problémával szembesültünk: úgy láttuk, hiába anonimizáljuk erősen (azaz nem csak a nevek eltüntetésével) az interjúinkat, azok attól felismerhetőek maradnak. Ezért úgy döntöttünk, hogy elemzéseinket „altatjuk” és az

interjúkat feldolgozó kötet csak közel egy évtizeddel a kutatás után jelent meg. Az anonimizálás többé-kevésbé sikeresnek bizonyult: a könyvbemutatón, ahová elhívtuk egykori beszélgetőtársainkat, többen más fejezetben ismertek magukra, mint amelyik ténylegesen is róluk szólt.

Volt egy olyan anonimizálási feladatunk is, amellyel nagyon sokat foglalkoztunk: az egyik iskolába járt egy olyan gyerek, akinek az egyik szülője afrikai volt. Mivel a színesbőrűek még mindig szokatlanul kevesen vannak a magyar társadalomban, világos volt, hogy nem tudjuk a kilétét egyszerű anonimizációs eljárással elfedni. Ezért ahhoz a trükkhöz folyamodtunk, hogy a történetet a magyar publikációban egy másik kontinensre – az afrikairól az amerikaiakra – helyeztük és a feketeség stigmáját egy másik stigmára cseréltük. Így született az „Indiánokat nem szokták lezsírozni” című tanulmányunk.

Előadásomban azt járom körül, hogy ez az anonimizációs eljárás milyen kutatói, kutatásetikai problémákat vet fel a mai társadalmi diskurzusok fényében.

Háberman Zoltán: Sárga csillag, vörös csillag

Jelena Subotic „Yellow Star, Red Star”, 2019-ben megjelent könyve ihlette előadásom címét. Subotic a holokauszt narratíváiról és az emlékezet manipulálásáról írt a kelet európai, úgynevezett „posztkommunista” országok kontextusában. A volt szocialista országokban hasonló jelenségek mentek végbe, mint amit mi is megtapasztaltunk Magyarországon. A holokausztról való emlékezet konstruálása, az emlékezet-politikák és stratégiák teljesen máshogy alakultak a nyugati világban, Izraelben és a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet európai országokban. Előadásomban példákon szeretném bemutatni témámat, valamint elméleti háttérrel is szeretnék adni főleg a rendszerváltás utáni holokauszt-narratívák ideológiai háttéréről. Fő fókuszom annak megértése, hogy a holokauszt kisebbitése, relativizálása, a kommunizmus bűneivel való szembeállítása kinek az érdeke a posztkommunista országokban. Milyen közös vonásaik figyelhetőek meg a holokausztról alkotott narratívák kelet európai, nemzeti, konzervatív, antikommunista irányzatainak? Az ismert magyar holokauszt-relativizáló példákon kívül, más kelet-európai, például szerb, lengyel és baltikumi torzító emlékezet-politikai kérdésekre is kitérek. Amennyiben elfogadnánk, hogy a kommunizmus bűnei nagyobbak vagy legalább hasonló jelentőségűek voltak a holokausztban elkövetett szörnyűségekhez viszonyítva, akkor a nemzeti, konzervatív ideológiák követőinek a holokausztban játszott bűnös szerepe kikerülhet a diskurzus középpontjából. A figyelem a kommunizmus bűneire terelődik a holokauszttal szemben. A volt szocialista országokban a rendszerváltás előtt a fasizmus áldozatairól, a kommunista ellenállásról lehetett csak beszélni, a zsidó szót is kínosan kerülték. A holokausztról való emlékezet manipulálása, különböző célokra való torzított felhasználása tovább folytatódik napjainkig.

Gyáni Gábor: A traumadráma reprezentációja

A trauma pszichiátriai és történelmi értelme csak részben esik egybe. Kérdés, hogy a sokkoló élmények minden korban, és a roppant változatos történelmi és kulturális feltételek között ugyanazt a lelki állapotot és viselkedést váltják-e ki. Minden jel szerint nem. Kérdés, hogy miként jelenítheti meg a történész a traumatörténelmet. Ismert, – és a holokauszt történetiesítése kapcsán ez különösen szembeötlő, – a trauma mitizálásának a törekvése, amely kizárja a traumatörténelem racionális megragadhatóságát, mondván: ezzel domesztikálja a felfoghatatlant, az irracionálist. A történészek, persze, intenzíven kutatják és írják a soá történetét, figyelmen kívül hagyva ezt az intelmet. Olykor ennek során teljesen racionális magyarázatát adják a történeteknek (a funkcionalista iskola szemléletmódja). A történetelmélet körén belül árnyalt fogalmi felvetés keretében foglalkoznak ezzel a kérdéssel, ebbe a diskurzusba nyújtok rövid bepillantást előadásomban.

Gábor György: A történész mint mediátor

A kommunikatív emlékezet elmúltával, vagyis mindazoknak a távozásával, akik a történelmi események ágenseiként a múlt tapasztalatának közvetlen hordozói voltak, a kulturális emlékezetre hárul a történelem feldolgozása és a tapasztalatok megőrzése és továbbadása. A kérdés az, hogy a traumatikus történelem leírásakor hárul-e valamilyen további feladat a történészre? Álláspontom szerint igen, ugyanis a történelem normatív leírása azzal a veszéllyel jár, hogy a traumatikus eseménysor banalizálódik, elidegenítődik, távolivá és személytelenné válik. A traumával terhelt múlt reprezentációja új történészi paradigmát igényel, amely nem csupán az események megőrzését és felelevenítését jelenti, s ezzel együtt a kauzalitás „vaslogikájának” precíz bemutatását, hanem a történettudomány elvárásai és tapasztalatai mellett „élővé”, vagyis érzékivé teszi az elmúlt világot. A történésznek szakítania kell a homofón, egy nézőpontból való kitekintés módszerével, s polifonikus módon kell láttatnia az egykori eseményeket és történéseket. A történész – a forráskritikát természetesen itt is gyakorolva – vizsgálódásának elengedhetetlen anyagként fordul az oral history emlékezetgyűjteményeinek narratíváihoz, valamint azokhoz a hiteles szépirodalmi, filmes stb. művészi kiábrázolásokhoz, amelyeknek a segítségével az elmúlt világ személyessé, élményszerűbbé és érzékivé válik: az „elidegenített” tényfeltáró munka mellett a megélt és megtapasztalt emóciók, mintegy keretet adva a történelmi tényanyagoknak, ugyancsak közvetíthetővé válnak, s az események mögött a traumatizált tudat megjelenítésekor láthatóvá válik a személyes és a kollektív. Ez az érzékileg megragadható és átélhető tényanyag a történész számára a rendelkezésre álló történelmi források mellett alapvető és nélkülözhetetlen mentalitástörténelmi dokumentumai lehetnek az adott történelmi időszak feldolgozásának, egyúttal a történészt ahhoz a belátáshoz is elvezethetik, hogy a história majd minden tárgyi dokumentumának hordozója az élő, érző, gondolkodó, vágyakozó vagy mindenről lemondó, reménykedő vagy sorsába végleg beletörődő, boldog és elégedett, vagy szenvedő és mások által gyalázatos sorstalansággá semmisített létét cipelő ember.

Jablonczay Tímea: Biopolitikai traumák: gyarmati erőszaktevés és a holokauszt traumatikus emlékezete – W. G. Sebald: A Szaturnusz gyűrűi c. művében

A klasszikus traumaelméletekkel szemben leggyakrabban felhozott érv az univerzalizmus, a túlzott eurocentrikus perspektíva, a trauma-kutatások izoláltsága, mely elméletek a koloniális erőszaktevésre vonatkozó értelmezhetőség korlátaival is rendelkezők. Az újabb traumakutatások, habár használják a pszichoanalitikus, dekonstrukciós perspektívára alapozó klasszikus traumaelméleteket (C. Caruth, Soshana Felman, Dori Laub), a határaikra is rámutatnak, biopolitikai háttérrel adva kimozdítják az eurocentrikus keretből, és a trauma strukturális, társadalmi feltételeinek értelmezésére helyezik a hangsúlyt. Giorgio Agamben *Remnants of Auschwitz* (1999) (*Ami Auschwitzból marad*, 2019) c. alapvető könyvében a biopolitika és a holokauszt között a muzulmán, a traumatizált szubjektum alakján keresztül teremt szoros kapcsolatot; a trauma és a holokauszt közötti szoros megfelelést tárgyaló elemzés a másutt is jelen levő erőszak és szenvedéstörténetek értelmezésére alkalmazhatónak látszik (ellentétben a kritikákkal, amelyek megvonják tőle ezt a hatókört).

Előadásomban egy általam már korábban, máshogyan vizsgált írásmű, W. G. Sebald *A Szaturnusz gyűrűi* c. esszékötetének 5. fejezetével a fenti szempontok mentén – vagyis az újabb traumaelméletek felől – foglalkozom. Sebald könyvének 5. fejezetében a koloniális erőszaktevés, az afrikai genocídiumra való emlékezés és a birodalmi logika felejtésstruktúrája kerül a középpontba, valamint az annak való individuális ellenállás történetének emlékéllátása – többszörös átvitelen, repetícióval keresztül. Az 1890-es belga kongói gyarmatosítás pusztításának története előrevetíti a genocídiumok további, későbbi történeteit, és a jövőből visszafelé azok előzetes nyomaként teszik azt olvashatóvá. Noha a mű ezen része a gyarmatosítás és annak irodalmi trauma-feldolgozása, Joseph Conrad *A sötétség mélyén* újraírása is, a narrátor által keresett nyomok a holokauszt elbírhatatlan traumája felé mutatnak. Előadásom célja nem egy emlékezeti munka irodalmi traumaelméletek felőli elemzése, hanem sokkal inkább Sebald rétegzett traumaírását kiindulópontnak veszem a traumaelméletek ütköztetéséhez, és biopolitikai traumák kontextuális értelmezhetőségére teszek kísérletet, láthatóvá téve, hogy Caruth, Agamben vagy Rothberg koncepcióit nem csak egymás ellen, hanem egymásra építve is lehet alkalmazni.

Békés Vera: A trauma rövid- és hosszútávú transzgenerációs hatásai: egyszerűség és komplexitás

A holokauszt trauma intergenerációs hatásáról a kezdeti pszichoterápiás esetleírások és a második generáció tagjainak aktivitása után számos szisztematikus kutatás született. Míg az előbbieket számos sajátosságot azonosítottak, a kvantitatív kutatások összességében azt mutatják, hogy pszichopatológia szempontjából nincs különbség holokauszt túlélők gyerekei és mások között. Ezzel szemben menekült családokban

végzett nemzetközi kutatások a szülői trauma gyerekekre gyakorolt rövidtávú hatásával kapcsolatban egyöntetűen azt találták, hogy a gyerekeknél összességében magasabb a kockázata pszichológiai problémák és stresszérzékenység kialakulásának. Míg a transzgenerációs trauma rövid távú hatásait tehát világosan lehet azonosítani, a hosszú távú intergenerációs hatásokat nehezebb megragadni. A holokauszt esetében ezt a kérdést a kutatások jobbra a sérülékenység, vulnerabilitás és az ellenállóképesség, reziliencia szembeállításán keresztül közelítik meg a szakirodalomban. A valóság ezzel szemben sokkal összetettebb, a trauma hosszú távú hatása nem fogalmazható meg egyszerűen e dichotómia mentén, és mind a klinikai tapasztalat, mind a kutatások azt mutatják, hogy hosszú távon a sérülékenység és a reziliencia sajátos kombinációja jellemzi mind a túlélőket, mind a következő generációkat. Ez a sajátos kombináció pedig számos faktor összhatásának eredménye: nem egyszerűen a trauma továbbadását jelenti, hanem sokkal inkább a traumatikus eseményre adott egyéni szülői reakció, valamint a gyermeknek az ezzel való megküzdésének eredménye, amit tovább befolyásolnak egyéni, kulturális, politikai, és társadalmi hatások. Ennek megfelelően a trauma utóhatása igen komplex és egyéni, a kutatása sem képzelhető el egyszerű tünetlista felvételével, megragadása komoly kihívást jelent.

Pécsi-Pollner Katalin: *Fekete gyöngyszemek, anyámtól* – A holokauszt trauma a túlélők gyermekeinek az elbeszéléseiben

„Mint fekete gyöngyszemeket, úgy őrzök meg minden árva részletet az emlékezetemben, amiről csak anyám mesélt - hiszen ezekből épült fel a zsidóságom. Csak éppenséggel fogalmam sincs róla, mi is az, amire emlékszem...”

Ewa Hoffman, a *Lost in translation* című könyv szerzője tökéletesen mutat rá arra a paradoxonra, ami közös tulajdonsága a 2. generációs emlékezetnek. *Titkok és hiányok* határozzák meg az életünket – ám ahhoz, hogy a titkokat megfejtsük és a hiányokat betömhessük, csakis a szüleink emlékeire hagyatkozhatunk. „Emlékezünk” valamire, ami nem velünk történt meg.

Alain Fienkielkraut, francia filozófus, *A képzeletbeli zsidó* című önéletrajzi esszéjében, önironikusan így írja le ezt: „Azzal, hogy zsidónak születtem, a lehető legszebb ajándékot kaptam, amiről egy gyerek csak álmodozhat, aki már a népiirtás után jött a világra. Örököltem a szenvedést, amit pedig a saját bőrömön soha nem is éreztem, és az üldözöttek személyiségjegyeit is megőriztem, anélkül, hogy magam bármikor elnyomásban éltem volna...”

A 2. generációsok elbeszéléseinek van még egy fontos hozama. A holokauszt túlélői visszaemlékezéseikben igen ritkán térnek ki az *írás jelenére*: arra, hogy az átélt szörnyűségek után évekkel vagy évtizedekkel, milyen testi és lelki állapotban vannak, hogy mennyire kísérti őket a múlt, hogy milyen beilleszkedési vagy kapcsolatteremtési problémákkal kell megküzdeniük. Többnyire a túlélők gyerekeire maradt tehát az a feladat is, hogy hol fiktívnek álcázott, hol pedig nyíltan biografikus hitelességű narratíváikban, a saját traumáik ábrázolásakor, a *szüleik jelenét is felvállalják*.

Előadásomban leginkább az általam gyűjtött és szerkesztett, két *„Elmeséletlen női történetek”* antológia, és a hozzájuk fűzőző kiállítás darabjaira támaszkodom, de utalok

majd *Claude Gutman, Alain Fienkielkraut, David Grossman, Helen Epstein, Ember Mária és Kornis Mihály* irodalmi elbeszéléseire is. Mindenekelőtt arra keresem a választ, hogy a „holokauszt gyermekei” milyen válaszokat adtak szüleik „túlélő-szindrómáira”.

Menyhért Anna: Trauma a digitális korban - Traumareprezentáció, -átvitel és -feldolgozás a közösségi médiában

Előadásomban azt vizsgálom, hogy a digitális környezet hogyan változtatja meg a trauma átvitelének, reprezentációjának és feldolgozásának jellegét. A digitális traumakutatás egy új interdiszciplináris tudományterület; az utóbbi években ennek bevezetésén és továbbfejlesztésén dolgoztam. A digitális környezet hatására paradigmaváltás következett be mind a traumatikus tartalmak online terjedésével, mind pedig a trauma-feldolgozás folyamatában. Az utóbbi a traumát a pre-digitális korban övező hallgatás feloldhatóságában érhető tetten, amely bekövetkezhet a digitális kommunikáció egyes eseteiben. Az előadásban röviden ismertetem az új tudományterület elméleti hátterét, és néhány esettanulmányt is bemutatok; az intergenerációs és az egyéni trauma online átvitelére és közösségi feldolgozására fókuszálva, illetve arra is, hogy az adott közösségi média platformok sajátosságai hogyan befolyásolják a traumával kapcsolatos kommunikációt; van-e különbség például egy nyitott és egy zárt Facebook-csoport, egy Facebook-oldal vagy a Twitter felületei között e tekintetben. Az esettanulmányok a következők: két Facebook csoport ('A Holokauszt és a családom', 'A Holokauszt áldozatainak és túlélőinek utódai') összehasonlító elemzése; a Trianon-trauma átvitele a fiatalabb generációkra YouTube-videók révén; a migrációs trauma magyar kivándorlók blogjaiban és Facebook csoportjaiban és a közösségi költészet; valamint a szexuális erőszak áldozatainak rezilienciája a #MeToo kampányban a Twitteren.

Zombory Máté: A katasztrófa társadalmi patológiái: Bibó, Hermann, Szalai

Az előadás a *Conceptions of the Catastrophe* című készülő könyvem egyik fejezetén alapul. A kötet a második világháborút követő és a hidegháború intézményesülését megelőző időszak magyarországi nyilvános mulatdiskurzusait vizsgálja, melyek a jelen problémáit a közelmúlt történéseinek hatásaként értelmezik. A szóban forgó diszkurzív tér kulcsfogalma a történeti értelemben vett katasztrófa volt, amelyet az egyes szereplők pártpolitikai, vallási, hitfelekezeti, elméleti, tapasztalati stb. pozícióikból fakadóan eltérően fogalmaztak meg, interpretáltak és kezeltek. Az előadás a történeti katasztrófa elméleti koncepcióit tárgyalja, melyek közül hárommal foglalkozik behatóan: Bibó István „közösségi hisztéria” fogalmával, a pszichoanalitikus Hermann Imre antiszemitizmus-elméletével és a „fertőzött néplélek” gyógyításával kapcsolatos elképzeléseivel, végül a budapesti egyetem szociológiai tanszékét vezető Szalai Sándor „kegyetlenség reneszánszáról” adott magyarázatával. A szóban forgó elméletalkotók kiválasztása a katasztrófa-koncepciók sokoldalú összevetését teszi lehetővé (üldöztetés tapasztalata, diszciplináris pozíció, politikai hovatartozás, stb.), és új megvilágításba helyezi a korszakra vonatkozó emlékeztörténeti kutatásokat. Elsősorban nem azzal a tanulsággal szolgál, hogy

tarthatatlan a közkeletű vélekedés, mely szerint a korszakban hallgatás övezte a holokausztot, hanem azzal, hogy rámutat, mennyire korlátozza a történeti-szociológiai megértést a hidegháborús nyugaton a hatvanas évektől kialakult holokauszt- illetve trauma-koncepció retrospektív rávetítése a háború utáni magyar történeti valóságra.